

Rajaton kokemus – näkökulmia toiseen tietoon

Pohdin artikkelissani, miten ja millaisin kysymyksenasetteluin kokemus on mahdollista tavoittaa. Kokemukseen liittyy olennaisena osana muisti, muistaminen ja kertomisen konteksti. Koska muistamiseen liittyy aina myös tulkinta, onkin aiheellista kysyä, kenen kokemuksia, kenen muistamista, kenen tietoa ja traditioita viime kädessä tutkimme. Lähteet ovat osa menneisyyden ajatusmaailmoja ja diskursseja, joita on hedelmällistä lukea historiallisista konteksteista käsin.

Lähtökohtani ovat kulttuurintutkimuksessa. En tarkastele kokemus-käsitettä tapahtuman käsitteen avulla, koska siitä on olemassa varsin laaja kirjallisuus.¹ Pyrkimyksenäni on etsiä keinoja tavoittaa laadullisesti enemmän informaatiota. Avainkysymys kuuluu, miten yhteisesti merkitsevä, jaettu menneisyys avautuu käsitteiden kokemus ja kokemuksellisuus, muisti ja muistaminen avulla. Miten kokemus tuottaa ymmärrystä ja tietoa menneisyydestä?

Kiinnostukseni omaelämäkerrallisiin kertomuksiin ja muistitietoon lähti liikkeelle 1980-luvulla Louis ”Studs” Terkelin (1912–2008) töistä. Löysin sattumalta kirjastosta Terkelin suomeksi ilmestyneen kirjan *Amerikkalaisia unelmia* (suom. 1983). Haastatteleamalla ihmisiä heidän kokemuksistaan maailmansotien välisistä pula- ja kriisiajoista, toisesta maailmansodasta ja amerikkalaisesta unelmasta hän nostaa esiin tavallisten amerikkalaisten näkökulmia historiallisiin ja poliittisiin ilmiöihin. Terkel osoittaa haastatteluihin perustuvilla kirjoillaan ihmisen luontaisen tarpeen ”omaan historiaan” ja suullisen historian itsereflektioon. Haastatteluissa ihmiset yrittävät tehdä elämänsä mielekkääksi. Terkel itse nimitti kirjojaan osuvasti nimellä ”Memory books”.² Ammattitutkijoille elämäkerralliset aineistot avaavat uusia näköaloja tieteellisen tiedon tuottamiseen, maallikot taas päättävät itse, mihin tarkoitukseen tietoa käyttävät ja missä muo-

dossa välittävät sitä. Yhteisesti jaetut käsitykset vastaavat sitä tapaa, jolla ihmiset tulkitsevat omaan kokemuspääpiiriinsä kuuluvia asioita.³

Mikrohistoriallinen tutkimus, muistitietotutkimus ja naistutkimus ovat osoittaneet, miten innovatiivisesti tuttuja aiheita ja uusia kysymyksiä voi formuloida. Italialainen mikrohistorioitsija Giovanni Levi on korostanut, että kaikki sosiaalinen toiminta, johon muistelemine ja kerrontakin kuuluvat, näyttää olevan tulosta jatkuvasta neuvottelusta, manipulaatiosta, valinnasta ja päätöksistä yksilöiden normatiivisessa todellisuudessa, joka ei näennäisen suuresta valikoimastaan huolimatta tarjoa moniakaan mahdollisuuksia yksilöllisiin tulkintoihin tai vapauksiin.⁴ Arvostelua on esitetty erityisesti siitä, että kokemuksista lähtevä historia unohtaa ne pakot, rajoitukset ja prosessit, jotka vaikuttavat ihmisten valintoihin ja tulkintoihin menneestä heidän tiedostamattaan.

Kokemuksen evidenssi

Kokemus-termin monitulkintaisuus ja samalla hankaluus tulee ilmi ulkomaista tutkimuskirjallisuutta lukiessa. Saksankieliset termit *Erfahrung* ja *Erlebnis* kääntyvät melko yksiselitteisesti suomen kielelle, sen sijaan englanninkielisessä ja angloamerikkalaisessa kirjallisuudessa *kokemus* ja *elämys* käännetään usein yhdellä sanalla *experience*. Sanakirjamäärittelyissä *Erfahrung* suomennetaan sanoilla *kokemus*, *kokeneisuus*, *harjaantuneisuus* ja *elämys*. Se voi olla yksittäinen tai omakohtainen itse eletty asia tai tapaus, jonka ihminen muistaa pitkään. Se voi olla elämän aikana kertyvää, ajan kuluessa kasvavaa osaamista, ”viisautta”.⁵ Kokemus syntyykin yksilöllisestä tulkinnasta ja se on intuitiivista välittömään ymmärrykseen liittyvää, omiin kokemuksiin perustuvaa tietoa omaan elämänpiiriin kuuluvista asioista.

Vastakohtaparina on kokemattomuus tai kokemuksen puute, joita kuvataan myös sanoilla ”vihreä” tai ”keltanokka”. *Erlebnis* taas suomennetaan sanalla *elämys*. Se ymmärretään sellaiseksi yksilön elämän tapaukseksi, joka eroaa arkipäivästä niin, että se jää muistiin.⁶ Sana *empiirinen* (engl. *empiric*) taas selitetään kokemukseen perustuvaksi

tai kokemusperäiseksi asiaksi tai ilmiöksi. Mutta kenen kokemuksista puhumme? Kenen oma kokemus on tutkimuksen kohteena; tutkijan oma kokemus, kertojan oma kokemus vai toisen kerrottu kokemus. Mitä viime kädessä on yhteinen jaettu kokemus ja kertomuksina ilmenevä kulttuurinen tietoisuus? Miten kokemusta ja muistia rakennetaan historiassa?

Feministihistorioitsija Joan Scott käsittelee artikkelissaan ”The Evidence of Experience” kokemuksia hahmottavan historian suuntauksen klassikon, sosiaalishistorioitsija E.P. Thompsonin ajattelua ja hänen työväenluokan syntyä käsittelevää tutkimustaan *The Making of the English Working Class* (1963).⁷ Scott arvioi, että Thompsonin huomiot kokemuksesta viittaavat ajattelun ulkoisiin vaikutteisiin ja subjektiivisiin tunteisiin. Thompsonille kokemus merkitsi sosiaalista olemista: sosiaalisen elämän realiteetteja. Scottin mukaan Thompson korosti kokemuksen rakenteellisia ja psykologisia ulottuvuuksia. Kulttuurisesti Thompson käsitteli tunteita normeina, perhe- ja sukuelvoitteina, vastavuoroisuuksina, arvoina tai uskomuksina. E.P. Thompsonille kokemus oli prosessin alku, joka kulminoituu sosiaalisen tietoisuuden toteutuksena ja artikulaationa, esim. luokkaiden-titeettinä. Thompson tulkitsi miesten ja naisten aseman sekä heidän erilaiset suhteensa politiikkaan aineellisten ja sosiaalisten tekijöiden reflektioina pikemminkin kuin luokkapoliittikan tuotteina. Niin kuin hän sanoi ja Scott vahvistaa: ne olivat hänelle osa kapitalismin ”kokemusta”. Harmillista on, että Thompsonin oma rooli tiettyjen keskeisten kysymysten ratkaisussa ei käy ilmi. Thompsonin löytö, työväenluokan kokemus, on kuitenkin ontologinen löytö, avain työväenluokan identiteettiin, politiikkaan ja historiaan. Ja juuri tämä oli uusi ja urauurtava löytö. Scott huomauttaa osuvasti, että tutkimuskohteena tulisi olla, miten yksilöt (subjektit), joilla on kokemuksia, määrittävät historiaansa kokemusten kautta. Näin kokemuksesta tulee tutkimuksen kohde, ymmärryksen ja tiedon tuottaja.⁸

Kokemus on tutkimuksen kiistelty teoreettis-metodologinen kysymys. Scott esittää, että on ollut ”yksisilmäistä” puhua naisten, mustien tai homoseksuaalien kokemuksesta. Feministitutkijoiden keskuudessa ”kokemus” on auttanut kyseenalaistamaan harhaanjoh-

tavaa käsitystä historiallisten lähteiden objektiivisuudesta. Yhtenäisen kokemuksen oletus on osoitettu pitämättömäksi, koska se häivyttää kulttuuriset, yksilölliset ja yksilönsisäiset erot.

Kulttuurintutkimuksessa hedelmällisiksi kokemuksen tutkimuskohteeksi ovat osoittautuneet omaelämäkerrallisuus ja muistelun prosessit. Elämäkokemus voidaan nähdä koko elämän kattavana tapahtumisena ja tekemisenä, diskurssien tulkintoina, jotka sisältävät oman asenteen omiin elämäkokemuksiin ja itseen.⁹ Kysymyksessä voivat olla eletty kokemus, kerrottu kokemus ja välitetty kokemus.

Tunteet liittyvät läheisesti kokemukseen. Emootio on sosiokulttuurinen tuote, joka syntyy ihmisten välisistä suhteista. Kokemusta voi tutkia diskursseissa, tunteista puhuvissa ja tunteita ilmaisevissa kielellisissä muodoissa. Etnografit keskittyvät kulttuurin omien tunnesysteemien ja tunnekielten analyysiin ja tulkintaan, jolloin tunteen kokemuksellinen taso on kokemusmaailma.¹⁰ Sara Heinämaa ja Martina Reuter korostavat tunteiden intentionaalisuutta. Jotta kyseessä olisi tunne, sillä on oltava objekti: uskomus tai tietosisältö. Ihminen rakastaa, vihaa, pelkää tai suree aina jotakin.¹¹ Tunteissa on ulottuvuus, joka on yhtä tärkeä kuin tiedon ulottuvuus ja joka pohjimmiltaan onkin tietoa.¹² Kalevalaista kansanlyriikkaa tutkinut folkloristi Senni Timonen tulkitsee kokemuksen prosessiksi, ”jossa niin minuuden kuin tunteikkuuden elementit paikantuvat, reaalistuvat ja ruumiillistuvat”.¹³ Yleispäteviä tunteita ovat esimerkiksi suru ja ilo, alakulo ja riemu. Tunteet ja järki, älykkyys ja älyttömyys, rationaalisuus ja irrationaalisuus punoutuvat ihmisessä kokonaisuudeksi, johon on vaikea vaikuttaa. Tiedossa on, että tunteiden ja toiveiden tukahduttaminen johtaa niiden ilmaisemiseen monimutkaisemmin ja peitetymmissä muodoissa.¹⁴

Rajaton kokemus

Uskontososiologi Émile Durkheim esitti, että yhteisölliset käsitykset lisäävät yksilöllisiin käsityksiin kaiken sen ”viisauden” ja tietämyksen, joita ryhmä on kerännyt historiansa kuluessa. Yhteisölliset ja yksilölliset käsitykset vastaavat niitä tapoja, joilla yhteisö ja yksilö

tulkitsevat sen omaan kokemuspiiriin kuuluvia asioita. Ihminen tuottaa elämäkokemuksistaan kertomuksia ja antaa niille erilaisissa tilanteissa erilaisia merkityksiä. Kertomus on kokemuksen kertaamisen menetelmä. Michael Billig on aiheellisesti huomauttanut, että ideologiaan kytkeytyy se, mitä ryhmä kollektiivisesti tai yksilö yksin muistaa ja myös se, mitä se unohtaa tai mitä aspekteja yhteisön tai yksilön menneestä muodostuu muistelun kohteeksi.

Antropologi Victor Turnerin kokemuksen teoria perustuu eletyn kokemuksen (*Erlebnis*) oivaltamiseen. Jo saksalainen filosofi Wilhelm Dilthey muistutti, että kokemukseen sisältyy tietoa ja tunnetta, joka ei välity vain verbaalisesti vaan myös visuaalisesti. Eletty kokemus on prosessuaalinen ja moniulotteinen tapahtuminen, joka välittyy verbaalissa ja nonverbaalissa kommunikaatiossa. Moniulotteisuuden liittyvät näin mennyt, nykyinen ja tuleva, kuten myös tieto, tunne ja tahto. Kokemuksen monimutkaiseen prosessiin liittyvät kontekstit, ihmiset, hierarkkiset asetelmat ja ristiriitaiset tunteet – niin syvät ja pinnalliset kuin ylhäiset ja alhaisetkin.¹⁵

Joan Scott näyttää ajattelevan ja myös itse ajattelun, että kokemuksen tajuaminen liittyy kysymykseen ”erilaisen” havaitsemisesta ja viittauksesta ”toiseen”. Miten ihminen ”näkee”, ”kuulee” ja toimii maailmassa, miten hän viittaa häiriötekijään, joka ilmentää erilaisuuden vaikutuksia.¹⁶ Myös antropologi John Leavitt kiinnitti huomiota kokemuksellisen aspektin läsnäoloon ja ilmaisuun. On etsittävä vieraasta jotakin itselle tuttua, omalle tuntemistavalle ymmärrettävää, joka auttaa etsijää kokevana ja tuntevana itsenään.

Kokemusperäisen tiedon hankinnassa haastattelu on suoran vuorovaikutussuhteen luomisen keskeisin menetelmä. Haastattelu voidaan määritellä dialogiksi tai neuvotteluksi tai keskusteluksi, jota osapuolet käyvät omista lähtökohdistaan ja oman esiyymmärryksensä pohjalta.¹⁷ Kokemuksia välittävät kaikki henkilökohtaiset aineistot: päiväkirjat, kirjeet, omaelämäkerralliset muistelmat. Kirjailija Leena Krohn kiteyttää kokemuksen tavoittamisen idean:

Kun puhutaan kirjallisuudesta, puhutaan ajattelusta. Ja kun puhutaan ajattelusta, puhutaan mielikuvituksesta. Ja kun puhutaan mielikuvituksesta,

puhutaan moraalista. Kuvittelu on suureksi osaksi tietoista ja tahdonvaraista toimintaa, sillä sekä ajattelussa että kuvittelussa on viime kädessä kysymys vallinnasta. Kuvitteleva ihminen saa nopeasti olennaisen tärkeää tietoa, jota ilman ei ole ymmärtämistä: tietoa hypoteettisista maailmoista.¹⁸

Mielikuvitusta tarvitaan tullaksemme toimeen toistemme ja todellisuuden karujen tosiasioiden kanssa, kaiken läpitunkevan konkretian kanssa. Kokemuksellisuus on monentasoista.¹⁹ Sanomaton kokemus, viestien puuttuminen, viittaa kulttuuriseen merkitykseen, joka edellyttää kykyä olla sekä mukana että katsoa kauempaa. Tutkijan työkaluja kokemuksen konstruointiin voivat olla mielikuvitus, omat kokemukset ja niiden reflektointi.

Kokemuksellinen – toinen tieto

Kertojat valitsevat kertomukselleen ilmaisutavan, joka heistä parhaiten sopii heidän omiin kokemuksiinsa. Ruotsalaiset etnologit Jonas Frykman, Billy Ehn ja Orvar Löfgren korostavat kokemuksen välittämisen keskeisyyttä. Tutkijan haasteellisin tehtävä on osoittaa, miten kokemukset, muistot ja arvostukset yhdistetään uskottavaksi kokonaisuudeksi.²⁰ Miten kertojan tai kirjoittajan läsnäolo tekstissä ilmenee? Kertomukset sisältävät lukemattomia johtolankoja, suoria ja epäsuoria viittauksia, jotka tutkija ”kutoo” mielessään tulkinnoiksi.²¹

Antropologi Vieda Skultans tulkitsee latvialaisten sairauskertomuksia siten, että sairaus on muotti, jonka avulla latvialaiset artikuloivat suhdettaan historiaan ja näin tehdessään välittävät sen yksityiseltä tasolta julkiselle tasolle. Sairauden kokemus ja sen emotionaaliset seuraukset pitävät yllä mekanismia, jonka avulla yksityinen muisti välittyy julkiseen tai sosiaaliseen muistiin. ”Elämä eletään sisältäpäin, ja merkitykselliset asiat ovat tärkeitä vain silloin kun ne tulevat sisältä.”²² Kokemus perustuu näkemiseen, joka on tietämisen alkulähde. Kirjoittaminen tai kertominen kokemuksesta on kokemuksen siirtämistä tai kopioimista, toisin sanoen tietämisen viestintää.²³

Virallinen tieto esim. sodasta kaihtaa moraalisia kannanottoja ja yksilön kokemuksia. Se vetoaa tosiasioihin ja yrittää saada meidät uskomaan väkivallan välttämättömyyteen sodassa. Kuitenkin virallisen tiedon rinnalla asianosaiset kantavat tietoa, joka kyseenalaistaa ja haastaa virallisen tiedon. Viittaa edellisellä niin sanottuun toiseen tietoon, jolla on monia ilmenemismuotoja. Virallinen tieto ei yksin riitä, vaan tarvitaan toista tietoa. Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen ja Tuukka Lahti erittelevät kirjassaan *Toinen tieto. Kirjoituksia huonosuorituksen tunnistamisesta* (2005) virallisen tiedon ja toisen tiedon luonnetta hedelmällisellä tavalla:

Yksi tärkeimpiä virallisen tiedon tunnusmerkkejä on se, että viranomaiset muotoilevat sekä kysymykset että tutkittavaksi asetetut ongelmat. (...) Virallinen tieto pyrkii esittämään eräänlaisen julkisen totuuden kulloinkin kuvaamastaan asiasta. (...) Virallinen tieto koskee tiedon ja vallan suhdetta, määrätynlaista tiedonpoliittista toimintatyyliä, joka yrittää saada meidät uskomaan väittämiensä totuudellisuuteen ja yleispätevyyteen.

(...) [T]oisella tiedolla viittaamme tietoon, joka on mahdollisimman yksityiskohtaista, kokemuksellista, paikantunutta, ihmettelevää, paljastavaa ja pohdiskelevaa. Tällaisen tiedon muotoina voidaan pitää muun muassa täsmätietoa, hiljaista tietoa, vastatietoa ja heikkoa tietoa.²⁴

Toisella tiedolla on monia ilmenemismuotoja. Hiljaisella tiedolla viitataan muun muassa kokemukseen, johon ihmiset käytännössään nojaavat, mutta joka on vaikeasti selitettävissä ja tulkittavissa. Vastatieto on luonteeltaan haastavaa tietoa, sillä se kyseenalaistaa virallisen tiedon raivaten tilaa vaihtoehdoille, unohdetuille ja syrjään sysätyille käsityksille. Heikko tieto taas ”ei sulje silmiään historian arvoitusselityksiltä vaan pohtii vakavasti, kantaa huolta ja miettii uudelleen inhimillistä olemista vaikeissa sosiaalisissa tilanteissa. Se on tietoinen tietämisen rajoista ja pohdintojen peruuttamattomuudesta.” Heikkoa tietoa on esimerkiksi omakohtaisesta kokemuksesta kertominen. Sen tavoittaminen edellyttää hiljentymistä ja kuuntelemisen taitoa.²⁵

Kokemuksen tunnistamisesta

Kirjailija, psykiatri Claes Andersson muisteli lehtihaastattelussa hiljakkoin isäänsä ja sanoi: ”Isä kertoi sodasta vaikenemalla.” Viittaus on suorastaan poeettinen. Miten tunnistaa sellainen, jota ei kerrota, mutta johon viitataan. Miten oma kokemus auttaa tunnistamaan tutun vieraasta ja vieraan tutusta. Ehkä tärkeintä on, että tunnistaminen saa aikaan reaktion, joka virittää ajattelun. Hyvin valaiseva esimerkki tutkijan tavasta tunnistaa ilmiö omakohtaisen kokemuksen perusteella on esimerkiksi Katarina Eskolan artikkelissa ”Varhain kuolleiden äitien verhottu muisto”. Hän esittää analyysin oman perhehistoriansa eräästä ilmiöstä, joka osoittautui yleisemmäksi: suvuissa on ”mykistettyjä tarinoita”, tässä tapauksessa äidin varhainen kuolema, jotka vaikuttavat suvun jäsenten ajatuksiin ja toimintaan heidän tiedostamattaan.²⁶ Yhtäläillä yhteiskunnassa on ”mykistettyjä tarinoita”, jotka vaikuttavat ihmisten elämässä. Yksityinen ja salainen voikin olla yhteinen ja yleinen.

Vaikeneminen tai pyrkimys unohtaa voidaan selittää ristiriitaisten tunteiden ja järjen sovitteluksi, sillä vaikeneminen yksinkertaistaa ja helpottaa arkielämän sujumista ja vaikenemalla asia suljetaan pois päiväjärjestyksestä. Vaikenemiseen liittyy suojeleminen ja puolustusreaktio. Vaiteliaisuus voi johtua myös siitä, että kokijan henkilökohtaisissa suhteissa tai poliittisissa mielipiteissä on tapahtunut muutoksia. Vaikeneminen on samalla myös vastuun välttämistä ja näin mutkikkaalla tavalla sidoksissa konfliktiin ja vuoropuheluun poliittisten ja kulttuuristen arvojen välillä.

Käsitteet *tabu*, *nonkommunikaatio* ja *viittauksenomainen viestintä* saattavat olla avaimia kokemuksen tunnistamiseen, ymmärryksen ja tiedon tuottamiseen. Instituutioiden ja perinteenmukaisen käyttäytymisen kannalta keskeistä on positiivisen ja negatiivisen, sallitun ja kielletyn, ”sisäännotetun” ja ”ulossuljetun” toiminnan hahmottaminen. Tabu on sosiaalinen järjestelmä, kognitiivinen raja, jota ei saa ylittää puhumalla siitä. Mutta jos jokin asia on tabu, se ei kuitenkaan merkitse sitä, ettei tätä asiaa olisi olemassa elävässä elämässä.²⁷

Nonkommunikaatio taas voidaan nähdä kommunikaatiosta kieläytymisenä, kommunikaation puuttumisena tai viestin salaamisena. Se on aina tilanne- ja sukupuolisidonnaista sekä sidoksissa sosiaaliseen vuorovaikutukseen. Siinä jätetään sanomatta joitakin kerrotun asian selittämiseksi olennaisia perusteita. Esimerkiksi kirje, jota ei kirjoitettu, anteeksipyyntö, jota ei esitetty, voivat olla tehokkaita viestejä, koska jonkin asian tekemättä tai ilmaisematta jättäminen voi olla aktiivinen ja merkitykseltään vaihteleva teko erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa.²⁸ Esimerkiksi anteeksipyyntö, jota vuoden 1918 hävinneen puolen kohtelusta ja tehdyistä vääryyksistä ei koskaan esitetty, on sisältänyt valtavan määrän merkityksiä.²⁹ Nonkommunikaatiota voi olla aktiivinen peittely, salaisuuksien suojaaminen, meidän ja ”ei-meidän” eron tuottaminen.

Haastateltavani, Stalinin ajan vankileireillä ollut inkeriläismies, vaikenen lähes kolmenkymmenen vuoden ajan. Neuvostoliitossa puhuminen poliittisista vangeista ja vankileireistä oli hengenvaarallista 1960–70-luvulle saakka.³⁰ Tämän hän totesi myös itse, kun kysyin, keskusteltiin katoamisista ja pakkotyöleireistä lähipiirissä:

En puhunut, eikä kukaan puhunut. Joskus kuiskattiin, että hän oli vankileirilä. Harvoin vankileireillä olleet hymyilivät. Kaikki tiesivät, että olivat viattomina siellä olleet. [Ei puhuttu, jos joku koetti puhua, niin hän hävisi jättämättä jälkeäkään --].³¹

Kertomuksesta voidaan erottaa vaikenemisen diskursseja, kokemuksen konteksteja avaavia aspekteja: tabu, nonkommunikaatio ja viittauksenomainen viestintä. Vaikenemiseen ja ääneen lausumiseen liittyy poliittisen tilanteen muutos. Perestroika mahdollisti venäläisen ihmisoikeusjärjestö Memorialin toiminnan ja vaiettujen asioiden esille nostamisen virallisessa julkisuudessa. Yhteiskunnalliset instituutiot ohjailevat kulttuuria vaientamalla yksiä kanavia ja vahvistamalla toisia. Esimerkiksi 1918 sisällissodan ja viime sotien muisteluaineistoista voi saada informaatiota siitä, mistä ei voi puhua tai mistä piti vaieta. Ne lisäävät ymmärrystämme kertojan kokemuksesta ja tämän

Tansseihin lähdössä? Iloista nuorisoa Eurassa huhtikuussa 1932. Yksityiskokoelma.

sosiaalisesta todellisuudesta. Suullisessa perinteessä vaikeneminen on toistuvinkin nonkommunikaation muoto.

Viittauksenomaista perinneviestintää voidaan tarkastella ainakin kolmesta näkökulmasta: kommunikaation, perinteen ja sosiaalisen merkityksen kannalta. Kommunikaationa viittaukset ovat keino sanoa paljon vähin sanoin. Asiantuntevat kuulijat saavat viittauksesta saman informaation saman informaation vertauksia ja fraaseja käyttämällä kuin koko tarinan kertomalla. Sosiaalisena ilmiönä viittaukset ja yhteisen perinteen käyttö todistavat kulttuuriltaan erilaisten ryhmien olemassaolosta ja esittävät näytteitä siitä, mihin ryhmien

yhteisyyden kokemus perustuu. Olennaista on viittauskontekstin tunnistaminen, sillä perinne elää viittauksina.³²

Muistamiseen, vaikenemiseen ja kerrontaan liittyy läheisesti kysymys sallitun ja kielletyn suhteesta. Seuraava esimerkki on haastattelustani vuodelta 2002, naiskertojan isä katosi Tampereen taisteluissa 2.4.1918:

Kysymys: Kertoiko äiti sinulle isän katoamisesta sisällissodassa? Puhuitteko kotona sodasta, entä koulussa?

Kerran olimme Tampereella käymässä [1930-l.], kuljimme nurmikummun ohi, äitini sanoi, että tuohon voi isäkin olla haudattuna. Itselleni isän kuolema on ollut tabu. Missään minua ei mainittu punaorvoksi, joka olisi loukannut. Niin kuin sekini, että sanotaan mielipiteensä puolesta kaatuneet. Tabu niin. Minä en ole koskaan pitänyt historiasta, koska se oli vastenmielistä: sotia ja kuninkaiden valtaa. En ole katsonut sotaelokuvia, en *Tunteimatonta sotilasta* enkä lukenut sotaromaaneja. [*Täällä pojantähden alla* trilogian] Koskelan Jussin luin, koska siinä kerrotaan Urjalasta, äidin ympäristöstä. [Heikki Ylikankaan] Tampereen tiestä luin tarkkaan sen joka koski isän päiviä siellä. Luulen, että se on vastustusta. Enkö halua tietää vai onko ylivoimaista tietää?

Haastattelukatkelmasta voidaan erottaa vaikenemisen aspekteja, jotka lisäävät ymmärrystämme siitä, että joissakin olosuhteissa vaikenemisen muuria on mahdotonta murtaa. Vaikeneminen pitää sisällään sanattoman sopimuksen: kun minulta ei kysytä, en myöskään kerro asiasta. Kertomukset sisältävät lukemattomia johtolankoja kokemuksen tutkimiseen, suoria ja epäsuoria viittauksia ja tulkintojen mahdollisuuksia.

Tietämisen mahdollisuus

Muisti on heterogeenistä ja monikerroksista. Se ilmenee ensinnäkin vanhan ja uuden jatkuvana vuorovaikutuksena. Muistissa uusi ilmiö ei koskaan merkitse vanhan täydellistä korvaamista, sillä uuteen ilmiöön jää aina latenttina vanha, myös dialogi ja polemiikki sen

kanssa. Uusi voikin syntyä siitä vanhasta, joka on ollut latenttina aikaisemmassa uudessa.³³

Toiseksi siinä näkyy sosiaalisten hierarkioiden olemassaolo. Tutkijat ovat hylänneet yhtenäiskulttuurin oletuksen ja lähteneet useiden samanaikaisten mentaliteettien rinnakkaisuudesta. Kyse on eri luokkia, eri sukupuolia, eri uskontokuntia tai etnisiä ryhmiä edustavien ihmisten yksilöllisistä tai kollektiivisesti jaetuista kokemuksista ja maailmankuvista.³⁴

Ihminen käy jatkuvaa dialogia ympäristönsä ja menneisyytensä kanssa toimimalla, lukemalla lehtiä ja kirjoja (paitsi kauno- ja viihdekirjallisuutta myös tietokirjallisuutta eli tutkimuksia), katselemalla taideteoksia, valokuvia, elokuvia ja televisiota, kuuntelemalla radiota ja muita ihmisiä ja kertomalla ja kirjoittamalla omia käsityksiään muistelemalla. Me luomme asioiden ja ilmiöiden yhteyksiä mielisämme, ja kun kertomusaiheella on tärkeä emotionaalinen merkitys itselle tai lähipiirille, sitä muistellaan ja kerrotaan toistuvasti. Kertojan välittämät kokemukset saattavat olla täysin vastakkaisia verrattuna yhteiskunnassa yleisesti vallitsevaan arvomaailmaan. Tärkeää juuri onkin kerrotun kokemuksen kontakti kuulijan kokemukseen.

Historiallinen kokemus (tunne muisto) ja historiallinen tietoisuus (harkittu muisto) voidaan nähdä muistamisen sisäkkäisinä ulottuvuuksina. Vaikka ne ovatkin vastakkaisia, ne edellyttävät toisiaan, sillä ne muotoutuvat sosiaalisissa ja historialliskulttuurisissa konteksteissa. Historiallinen tietoisuus liittyy ideologiaan, kun taas historiallinen kokemus liittyy mentaaliin syvärakenteisiin. Historiallinen kokemus identifioidaan yksilöllisiin ja yksityisiin muistoihin, ja se voi ilmetä myös yhteisesti jaettuna kokemuksena.³⁵

Kysymykset pätevän tiedon saamisesta ovat perustavia. Miten voimme tietää, että kokemuksellinen tieto on pätevää? Kysymys on filosofinen. Tietäminen perustuu kysymiseen, kuuntelemiseen ja vuorovaikutukseen. Oikean tietämisen mahdollisuuksista on kirjoitettu paljon, esimerkiksi Agnes Heller pitää yhtenä oikean tietämisen kriteerinä tutkijan omaa ymmärrystä. Tietäminen voi olla oikeaa vain, jos se tutkijan oman ymmärryksen mukaan tuntuu hyvältä.³⁶ Marc Bloch kirjoitti, että ”historialliset tosiasiat ovat luonnostaan

psykologisia tosiasioita. Niitä edeltävät tekijät löytyvät siis normaalisti toisista psykologisista tosiasioista. Ihmiskohtalot nivoutuvat epäilemättä fyysiseen maailmaan ja joutuvat kestäämään sen painon. Mutta silloinkin kun ulkopuoliset voimat näyttävät tunkeutuvan inhimilliselle alueelle erityisen karkeasti, niiden toimintaa ohjaa ihmisen mieli. (...) Tutkijan tehtävä on suoritettu, kun hän on tehnyt havaintonsa ja selittänyt ne.”³⁷

Tietämistä ovat erilaiset tavat hahmottaa mennyt. Tietämiseen tarvitaan myös historiallisen ymmärryksen kaikki tasot: kulttuurinen, sosiaalinen ja psykologinen.³⁸ Agnes Hellerin sanoin ”selittäminen on humanistisen ja yhteiskuntatieteen järki, ymmärtäminen sen sielu.” Todennäköisyys ja hyväksyttävyyys korvaavat usein totuudenkaltaisuuden. Jokainen tulkinta sisältää myös väärintulkintaa. Tutkijan haasteena on tuottaa tietoa, miten ihmiset määrittävät historiaansa kokemusten kautta. Miten esimerkiksi naiseuden, miehisyiden tai työläisyyden kategoria määrittyy?³⁹ Kertomukset ovat historiallisten ja kulttuuristen prosessien tuotteita.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Kalela, Jorma (2000). *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki; Liljeström, Marianne toim. (2004). *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Vastapaino, Tampere; Salmi-Niklander, Kirsti (2003). Tapahdus, kokemus, kerronta. Teoksessa Fingerroos, Outi et al. (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 199–220; Ukkonen, Taina (2000). *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2 Terkel, Studs (1983). *Amerikkalaisia unelmia*. Suom. Seppo Loponen. WSOY, Porvoo. Terkel on julkaissut kolmisenkymmentä kirjaa. Ks. esim. (1988). *Great Divide: Second Thoughts on the American Dream*. Pantheon Books, New York; Terkel, Studs (1986). *Hard Times: An Oral History of the Great Depression*. Pantheon Books, New York; Terkel, Studs (1984). *The Good War: An Oral History of World War II*. Pantheon Books, New York.
- 3 Peltonen, Ulla-Maija (2006). Muistiteto folkloristiikassa. Teoksessa Fingerroos, Outi et al. (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 109.
- 4 Levi, Giovanni (2004). Historians, Psychoanalysis and Truth. Teoksessa Castrén, Anna-Maija & Markku Lonkila & Matti Peltonen (eds.), *Between Sociology and History. Essays in Microhistory, Collective Action, and Nation-Building*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 83–86; Levi, Giovanni

- (1991). On Microhistory. Teoksessa Burke, Peter (toim.), *New Perspectives on Historical Writing*. Polity Press, Cambridge, 107.
- 5 Hurme, Raija & Riitta-Leena Malin & Olli Syväoja (1994). *Uusi Suomi-Englanti suursanakirja*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva, 463.
- 6 Katara, Pekka & Ingrid Schellbach-Kopra (1981). *Suomalais-saksalainen suursanakirja*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva, 344.
- 7 Scott, Joan (1991). The Evidence of Experience. *Critical Inquiry* Vol 17, no 4 (Summer), 773–797.
- 8 Scott 1991, 778–780; Liljeström, Marianne (2004). Kokemukset ja kontekstit historiankirjoituksessa. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.), *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, 149.
- 9 Timonen, Senni (2004). *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanryhtikkään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 404.
- 10 Timonen 2004, 400–401. Timosen viittaus Lutz, Cathrine A. & Lila Abu Lughod (1990). *Language and the Politics of Emotion. Studies in Emotion and Social Interaction*. Cambridge University Press, Cambridge. Ks. myös Turner, Vicotr & Edward M. Bruner (eds.) 1986.
- 11 Heinämaa, Sara & Martina Reuter (1994). Naisten tunneherkkyys: filosofinen keskustelu tunteiden järjellisydestä. *Naistutkimus* 1, 4–20.
- 12 Krohn, Leena (1996). *Kynä ja kone. Ajattelua mahdollisesta ja mahdottomasta*. WSOY, Porvoo, 197.
- 13 Timonen 2004, 404.
- 14 Skultans, Vieda (2006). Between experience and text in ethnography and oral history. *Elore* 13 (1), 4.
- 15 Timonen 2004, 405–407; Turner, Victor (1985). *Experience and Performance. Towards a New Processual Anthropology*; Wikan, Unni (1991). Toward an Experience Near Anthropology. *Cultural Anthropology* 6:3, 285–305.
- 16 Scott 1991, 777.
- 17 Vrt. Vasenkari, Maria (1999). A Dialogical Notion of Field Research (arv.). *Nordic Yearbook of Folklore* 55, 63–65; Fingerroos, Outi & Riina Haanpää (2006). Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi et al. (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*, 41–43.
- 18 Krohn 1996, 153.
- 19 Leavitt, John (1996). Meaning and feeling in the Anthropology of emotions. *American Ethnologist* 26:3, 514–539.
- 20 Frykman, Jonas & Orvar Löfgren (1979). *Den kuliverande människan*. Liber, Lund; ks. myös Ehn, Billy & Barbro Klein (1994). *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskapli reflexivitet*. Carlssons, Stockholm.
- 21 Skultans, Vieda 2006, 9–10; Rojola, Lea (2004). Sukupuolieron lukeminen. Feministinen kirjallisuudentutkimus. Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.), *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*, 36.
- 22 Skultans 2006, lainaus Nagel, Thomas. Kiinnostunut löytää Skultansin artikkelista.
- 23 Scott 1991, 773–797.
- 24 Hänninen, Sakari & Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.), *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta* (2005). Sosiaali- ja terveystieteen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki, 3–4.
- 25 Hänninen & Karjalainen & Lahti (toim.) 2005, 5.

- 26 Eskola, Katariina (1997). Varhain kuolleiden äitien verhoitu muisto. Teoksessa Eskola, Katariina & Eeva Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto*. Nykykylt-tuurin tutkimusyksikön julkaisuja, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- 27 Ks. Kristeva, Julia (1993). *Puhuva subjekti. Tekstejä 1967–1993*. Gaudeamus, Helsinki; Bettelheim, P. & R. Streibel (eds.), *Tabu und Gesicht: zur Kultur des kollektiven Erinnerns* (1994). Pincus, Vienna.
- 28 Knuuttila, Seppo (2002). Vaitiolo, salaisuudet, ilmaisukiellot: nonkommunikaation kontekstuaalisia merkityksiä. Teoksessa Ketola, Kimmo & Seppo Knuuttila & Antti Mattila & Kari Mikko Vesala (toim.), *Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- 29 Suomen sotaturmat 1914–1922 (1998–2003) -hanke voidaan tulkita anteek-sipyyntöksi.
- 30 Shrebackova, Irina (1992). The Gulag in Memory. Teoksessa Passerini, Luisa (ed.), *Memory and Totalitarianism. International Yearbook of Oral History and Life Stories I*. Oxford University Press, Oxford, 102–115; Peltonen, Ulla-Maija 2009. Memories and Silences: On the Narrative of an Ingrian Gulag Survivor. Teoksessa Adler, Nanci & Selma Leydesdorff & Mary Chamberlain & Leyla Neyzi (eds.), *Memories of Mass repression. Narrating Life Stories in the Aftermath of Atrocity*. Transaction Publishers, New Brunswick and London, 61–83.
- 31 Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Haastattelu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto. SKSÄ 227.2002, 10.6.2002. Haastattelija Ulla-Maija Peltonen. Hakasuluissa ker-tojan lisäys vuonna 2003.
- 32 Lehtipuro, Outi (1972). *Hauhon Hyömäki perinneyhteisönä*. Turun yliopisto, Turku, 105, 106.
- 33 Juri Lotman ja Tarton semioottinen koulukunta kuvaavat ilmiötä käsitteel-lä kulttuurimuisti tai traditiomuisti. Ks. Pesonen, Pekka (1991). Dialogi ja teksti. Bahtinin, Lotmanin ja Mintsin virikkeitä intertekstuaalisuuden tutkimiseen. Teoksessa Viikari, Auli (toim.), *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; ks. Lotman, Juri (1984). *The Semiotics of Russian Culture*. Ed. Ann Shukman. Michigan Slavic Contributions, Ann Arbor.
- 34 Knuuttila, Seppo (1992). Mentaliteetti, mieli ja merkitys. Teoksessa Pitkä-nen, Pirkko (toim.), *Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset*. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto, Helsinki. Ks. myös Peltonen, Matti (1992). *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*. Hanki ja Jää, Helsinki.
- 35 Passerini, Luisa (1992). Introduction. Teoksessa Passerini, Luisa (ed.), *Memory and Totalitarianism*. Oxford University Press, Oxford, 12–13; Braembussche, Antoon van den (2000). History and Memory. Some comments on recent developments. Teoksessa Kettunen, Pauli & Auli Kultanen & Timo Soikka-nen (toim.), *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*. Turun yliopisto, Turku, 77–84.
- 36 Heller, Agnes (1995). Yhteiskuntatieteiden hermeneuttisesta metodista yh-teiskuntatieteiden hermeneutiikkaan. *Filosofinen nön aikakauslehti* 3, 1–21.

- 37 Bloch, Marc (2003). *Historian puolustus*. Artemisia, Helsinki, 165, 203; Turner, Victor W. & Edward M. Bruner (eds.), *The Anthropology of Experience* (1986). University of Illinois Press, Illinois.
- 38 Green, Anna (2004). Individual Remembering and 'Collective Memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates. *Oral History* 32 (2), 35–44.
- 39 Scott 1991, 777–779; Liljeström 2004, 164–166.